

УДК 336. 221

Синчак В. П.,*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту, економічної теорії та фінансів Хмельницького університету управління та права,***Крушинська А. В.,***асистент кафедри менеджменту, економічної теорії та фінансів Хмельницького університету управління та права*

РЕТРОСПЕКТИВА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ

Розглянуто наукові підходи до розкриття сутності податкового стимулювання. Запропоновано виокремити податкове стимулювання як рівнозначну функцію податків. Наведено авторське визначення податкового стимулювання.

Ключові слова: податкове регулювання, податкове стимулювання, функція податку, регулююча функція податку, стимулююча функція податку.

Рассмотрены научные подходы к обоснованию определения налогового стимулирования. Предложено выделить налоговое стимулирование как равносильную функцию налогов. Представлено авторское определение налогового стимулирования.

Ключевые слова: налоговое регулирование, налоговое стимулирование, функция налога, регулирующая функция налога, стимулирующая функция налога.

The scientific approaches to disclosure of the essence of the tax stimulation are considered. Also it is propounded to distinguish the tax stimulation as an equipollent function of taxes. An author's definition of tax stimulation is given.

Keywords: tax regulations, tax stimulation, function of the tax, regulating function of the tax, promotional function of the tax.

Постановка проблеми. В умовах сучасних економічних перетворень дедалі більшої актуальності набувають питання ефективного податкового стимулювання суспільно-важливих процесів та явищ. Однак дискусійними й досі залишаються питання як стосовно сутності цієї дефініції, так і визнання її як самостійної функції податків. Така ситуація, своєю чергою, породжує низку проблем: від невизначеності понятійного апарату до практичного використання інструментів податкового стимулювання. Тому для обґрунтування сутності останнього необхідно вивчити особливості його зародження та еволюціонування, що сприятиме подальшим дослідженням і дозволить виокремити прикладні аспекти для їх реалізації у податковій політиці держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що проблема податкового стимулювання не втрачала своєї привабливості для науковців, які вибудовували теоретичні конструкції державного регулювання економіки та зосереджували свою увагу на фіскальних і регулювальних ознаках платежів державі, чим сприяли виокремленню ще однієї функції податків, що потребувала нового осмислення й обґрунтування. Означеній проблемі в останні роки присвячені праці Ю. Великого, О. Довбенко, О. Замасло, В. Коваленко та М. Мельника, П. Лайка і Р. Жарка, Н. Прокопенко, М. Свердана та інших авторів. Однак і досі питання сутності податкового стимулювання є дискусійним, оскільки, з одного боку, спричинене різними науковими інтерпретаціями, а з іншого – наданням переваги практичним складовим у цих процесах, що не сприяє як теоретичним обґрунтуванням самої дефініції, так і науковому пізнанню її як функції, яка еволюціонувала, долучалась до інших їй подібних, набувала властивих ознак, причому деколи навіть суперечливих їй, а згодом виокремилась і вимагає свого визнання.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з вищенаведеного, метою дослідження є проведення ретроспективного аналізу формування та розвитку процесів податкового стимулювання й обґрунтування необхідності його застосування як важливої функції податків.

Виклад основного матеріалу. Ідеї, пов'язані з податками, продукувались ще у памфлетах філософів, а згодом – у працях дослідників відомих економічних наукових шкіл. І хоча з часом вони суттєво посилювались та набували ознак наукової думки, що, своєю чергою, сприяла появі теорій оподаткування (індивідуалістичної, вигоди, обміну еквівалентів, атомістичної, страхування, фіскального договору, жертви, колективних потреб і т. ін.), проте на стимулюючій функції податків достатня увага ще не зосереджувалась. У цей період більш актуальною виявилась фіскальна функція, що обґрунтовувалась у працях представників атомістичної теорії (С. Вобана, Ш. Монтеск'є), які розглядали податок як плату кожного громадянина за охорону його особистої та майнової безпеки; захист країни; інші послуги [1, с. 59]. Подібних думок дотримувались і представники теорії фіскального договору (В. Мірабо, А. Вольтер, Т. Гоббс), хоча на відміну від них більш гнучкішими у цьому питанні виявились ідеї представників

теорії страхування (А. Тьера, Р. Мак-Куллоха), які проголошували, щоб кожний сплачував податок пропорційно до свого доходу або майна, залежно від їх суми та вартості, що охороняються [2, с. 9].

На фіскальний зміст податків звертали увагу й засновники класичної наукової школи. З цього приводу Д. Рікардо зауважував, що немає податків, які б не гальмували накопичення та не заважали б виробництву [3 с. 74]. Загалом стимулююча функція залишалась поза увагою наукових шкіл, що пояснюється характером виробництва та економічними відносинами того часу.

Звісно, з такою впевненістю не можна однозначно стверджувати, що на практиці податкове стимулювання також не застосовувалося, оскільки звільнення від оподаткування було характерним явищем для багатьох країн. Проте його неможливо не те що ототожнити, але навіть порівняти з сучасними податковими преференціями, враховуючи мету їх надання. Ідеться про пільги за наявності підданства імперії, належності до привілейованих прошарків населення і т. ін.

Безумовно, такі податкові звільнення носять лише певні елементи податкового стимулювання, особливо, зважаючи на те, що вони ґрунтувалися на перекладанні податків і примусі до їх сплати. Саме внаслідок впливу цих чинників, на нашу думку, у науковій думці того часу питання стимулювання не розглядалося ґрунтовно, оскільки разом із надбанням звільнення від оподаткування набувався статус привілейованості, що сприяло лише зростанню податкового тягаря для решти платників та порушенню принципу соціальної справедливості, який науковцями того періоду ставився на одне з перших місць з-поміж інших.

Проте із розвитком виробничих взаємин у XVII ст. змінювались і форми податкового стимулювання, зокрема для пріоритетних галузей промисловості (Франція), стимулювання народжуваності, головним чином, від посиленого оподаткування холостяків (Англія) до звільнення від сплати податків платників з сім'ями з шістьма та більшою чисельністю дітей (Іспанія) [4, с. 177], що більшою мірою обґрунтовувалось з практичного погляду. Хоча не можна залишити поза увагою наукові доробки щодо ефективного розподілу податкового навантаження, що знайшли відображення у працях А. Сміта, А. Вагнера, М. Фрідмана, О. Мірабо, Ф. Юсті, П. Веррі, Е. Селігмана, Ж. Ж. Руссо, Ж. Б. Сея, які присвячені питанням прогресивності або пропорційності оподаткування. Дискусії навколо цього питання були спродуковані швидким ростом фіскальних потреб держави та необхідністю побудови еластичної податкової системи, яка б передбачала не лише підвищення, але й пониження податкових ставок у випадку необхідності. На нашу думку, сама ідея прогресивності оподаткування, що передбачала різні суми податкових платежів для всіляких верств населення, лежить в основі майбутньої диференціації податкових ставок, з метою активізації не лише фіскальної, але й регулюючої та стимулюючої функцій податків.

Подальший розвиток теорії оподаткування призвів до появи принципово нового погляду на оподаткування як на інструмент державного регулювання економіки. Його автором став Дж. М. Кейнс, який розглядав податки як "вбудовані механізми гнучкості", що амортизують кризові явища і рівномірно розподіляють податкове навантаження залежно від доходів платників [5, с. 62]. Тобто податки стають регулятором ринку, починають виконувати принципово нові функції впливу на соціально-економічний розвиток. Дж. М. Кейнс доводив, що без державного втручання ринкова економіка не може розвиватися стабільно, і підтвердженням цього служить розроблена модель "кейнсіанський хрест".

Ще одним кроком на шляху ефективного застосування важелів податкового стимулювання в майбутньому стало запровадження податкового мультиплікатора, який показував, на скільки одиниць зростав дохід при зниженні податків на одну одиницю. Тобто це уможливило проведення вже практичних розрахунків стосовно використання знижених податкових ставок та реального економічного ефекту від їх запровадження. Варто звернути увагу, що Дж. М. Кейнс одним із перших пов'язав стимулюючий вплив податків, а саме їх зниження, зі зростанням обсягу інвестицій, а отже, і виробництва, і споживання в кінцевому підсумку.

Достатньо прагматичними в питанні дослідження податкового стимулювання слід вважати ідеї Ф. Нітті, який зазначав, що податки не повинні заважати розвитку виробництва, що, власне, проголошувалось і до нього. Проте на відміну від попередніх авторів у своїй праці "Основні начала фінансової науки" Ф. Нітті писав: "... податки повинні бути зменшені або взагалі відмінені, якщо вони скорочують споживання" [6, с. 277-278]. Відтак, відомий науковець більш глобально окреслив саму проблему і визначив напрямок її розв'язання, як очевидно з наведеного, саме через механізм податкового стимулювання.

Подібною думки дотримувався і видатний російський науковець Н. Тургенев, який, обґрунтовуючи вимоги до системи оподаткування, зазначав, що шкода виникає не від податку, а від порушення рівноваги, що ним наноситься між різними галузями промисловості [7, с. 249]. Тобто увага акцентується вже на пристосуванні податків до різних видів та напрямів діяльності. Такі підходи до обґрунтування ролі податків в економічних процесах дають підстави стверджувати про зародження податкового стимулювання, витоки якого простежуються ще з часів меркантилізму з подальшим його розвитком в інших наукових школах і практичним застосуванням на початку XX ст. в системі оподаткування США, що дозволяло економістам того часу розглядати такі заходи, як акт справедливості та дійсної необхідності,

викликані господарськими міркуваннями [8, с. 91]. Проте, на нашу думку, найбільш яскраво податкове стимулювання як функція проявляється в соціальних питаннях, що безпосередньо торкаються членів суспільства та мають вирішальне значення при проведенні соціальних реформ, оскільки останні ґрунтуються на принципі соціальної справедливості як однієї з домінант системи оподаткування. А це вже виходить за межі навіть регулюючої функції податків.

Також заслуговують уваги наукові здобутки в розвитку механізмів податкового стимулювання відомого німецького фінансиста А. Вагнера, який наголошував, що в оподаткуванні держава повинна переслідувати не лише фіскальні, але і соціально-політичні цілі, пом'якшувати нерівність і впливати певним чином на розподіл майна та доходів [9, с. 94, 97]. Така думка перекликала із пропозиціями знаного російського економіста А. Ісаєва, який обґрунтовував доцільність запровадження податкових пільг для незаможних верств населення. Очевидно, що такі ідеї мали практичну реалізацію та знайшли своє відображення в законодавствах багатьох країн. Найбільш розповсюдженою формою податкового стимулювання вважалось введення неоподаткованого мінімуму, прихильниками якого були ще класики політичної економії (Дж. Ст. Мілль) та представники маржиналізму (К. Стюард), хоча таке міркування, на думку опонентів, порушувало принципи загальності та рівності оподаткування.

Проте наведені аргументи, як виявилось, не були достатніми, а тому ідея податкового стимулювання об'єктивно утверджувалась у наукових колах. Її подальше обґрунтування чітко простежується в макроекономічній теорії загальної рівноваги, відомій в науці як економіка пропозиції (більш правильно "економічна теорія зорієнтована на пропозицію" – Supply-Side economics, що виникла у 80-х роках у США) [10, с. 188-189], яка надає важливе значення в державному стимулюванні економічного розвитку податковій політиці. Прихильники теорії пропозиції розглядають зміну податків і державних витрат як засіб впливу на відносні ціни (ціни одних товарів чи виробничих чинників стосовно інших), які уже потім впливають на доходи інших суб'єктів. Із зміною податків та співвідношенням у рівні цін змінюється сукупна пропозиція, яка приведе до зростання реального виробництва.

Теорія економіки, зорієнтованої на пропозицію, найхарактерніше проявилась у період 70-х років ХХ ст. у дослідженнях одного із найбільш авторитетних та порівняно молодого на той час економіста із Південно-Каліфорнійського університету (м. Лос-Анджелес, США) Артура Лаффера. Підтримуючи ідею прихильників цієї теорії, А. Лаффер звернув увагу на можливість та доцільність податкового стимулювання через зменшення ставок податків з метою створення умов для стимулювання індивідів до ділової активності, заощаджень, інвестування, а відтак, і до розширення виробництва та збільшення національного доходу й податкової бази [11, с. 203].

Відтак, наприкінці ХІХ ст. фіскальна, контролююча та регулююча функція податків вже не могли повною мірою задовольняти зростаючі вимоги суспільства, що призвело до своєрідного зіткнення інтересів держави та платників податків. Крім того, стрімке зростання науково-технічного прогресу, ринкової конкуренції й акціонерних товариств, зміна власників і т. ін., вимагали принципових перемін і запровадження нових форм підтримки державою пріоритетних напрямів розвитку. Можна припустити, що саме з цих причин міністра фінансів царської Росії С. Ю. Вітте небезпідставно зауважував, що задовільною системою оподаткування є та, яка особливо не обтяжує платників, не підриває добробуту населення і не перешкоджає економічному розвитку країни [12, с. 60]. У цей період при розробці податкової політики починають враховуватись не лише інтереси бюджету, але й платників, що сприяло формуванню стимулюючих податкових механізмів з одночасним проведенням реформування податкових систем у країнах Заходу.

Однак навіть за таких умов у науковому світі поняття податкового стимулювання й надалі залишалось необґрунтованим. Крім того, в різні періоди формування наукових шкіл у нього вкладався неоднозначний зміст, часом навіть суперечливий. Так, ґрунтуючись на теорії граничної корисності, її прихильники доводили, що зі зменшенням доходу платника податків підвищується суб'єктивна цінність усіх благ, а оскільки виробнича діяльність людини продовжується до тих пір, поки важкість праці не перевищить корисність її продукту, то підвищення оцінки останнього веде до посилення діяльності [13, с. 127]. Як очевидно з наведеного, підвищення податків приводить до зростання стимулів, які, з одного боку, зменшують дохід і тим самим подорожують продукт, а з іншого – сприяють нарощенню виробництва та отримання більшої виручки від реалізації останнього.

Тут лише зауважимо, що такий підхід до розкриття сутності податкового стимулювання через збільшення податків, є не єдиним і має своїх прихильників. Його слушно підтвердив у свій час ще Дж. Р. Мак-Куллох, який зазначав, що зростаючий тиск податків... дає стимул старанності, заповзятості та винахідництва і розбудив дух економіки..., якби податки були менш важкі, вони не мали б такого ефекту [14, с. 34]. Тому така ідея, що наведена вище, лише посилилась маржиналістами, які обґрунтовували її з погляду граничної корисності.

Разом із цим, враховуючи мету дослідження та суперечність тези, що підвищення рівня оподаткування веде до зростання обсягів виробництва, принципово наголосимо на загальновідомому "кейн-

сіанському хресті" та "IS-LM" моделях, відповідно до яких на макроекономічному рівні матимемо обернений ефект, а отже – зниження обсягів виробництва. Поряд із цим необхідно звернути увагу і на інше дискусійне питання, зокрема стосовно доцільності віднесення до податкового стимулювання процесів, що ґрунтуються на підвищенні податків. На нашу думку, такі економічні явища мають інше призначення, є глибшими за змістом, можуть не збігатися за періодом дії, а тому й мають пов'язуватись із визначенням дефініції "податкове регулювання".

Проте потрібно констатувати поступовість розвитку функцій податків, спочатку як поетапне усвідомлення їх можливостей, а згодом – цілеспрямованого використання як регулюючого, а потім, як стимулюючого інструменту. Безумовно, практика податкового стимулювання не завжди відповідала теоретичним напрацюванням, спочатку випереджуючи, а потім, навпаки, відстаючи від них.

Разом з цим ми погоджуємося з думкою, що податкове стимулювання цілком виправдано розглядається як напрям, а згодом як підфункція податкового регулювання. Подібного підходу дотримуються, зокрема П. А. Лайко і Р. П. Жарко, які розглядають стимулюючу функцію податків за двома рівнями класифікації як самостійну і як підфункцію регулюючої [15, с. 17]. Вважаємо, цей підхід є достатньо обґрунтованим, оскільки він належним чином відображає сутність та особливості застосування податкового стимулювання.

До прихильників наведеного розмежування та окремого виділення стимулюючої функції податків належить і професор А. Я. Кузнецова. Однак разом із цією функцією автор виділяє також і розподільчу [16, с. 91].

Як самостійну, поряд із регулюючою, пропонує розглядати стимулюючу функцію М. М. Свердан. На його думку, саме стимулююча функція є головною та повинна розглядатись як стимул для здійснення підприємницької діяльності [17, с. 28].

Принципово погоджуючись із названими дослідниками, тут лише наголосимо на неоднозначних підходах науковців і до обґрунтування дефініції податкового регулювання. Це особливо важливо, якщо врахувати те, що окремі автори до останнього визначення зараховують і санкції [18, с. 9], що більш ніж переконливо доводить необхідність визнання стимулюючої функції податків. Адже регулювання передбачає внесення змін, спрямованих як на покращення, так і на погіршення становища досліджуваного об'єкта. Водночас стимулювання завбачує лише позитивний вплив на останнього, результатом якого, насамперед, є покращення умов або стану об'єкта, а не застосування санкцій, як подано вище. Тобто основна мета податкового стимулювання – створення стимулів до прагнення займатись чи зайняття певним видом діяльності або задоволення яких-небудь інших інтересів платника податків.

Не менш важливим аргументом щодо необхідності визнання функції податкового стимулювання є розширення його інструментів та засобів реалізації. Тобто введення в теорію та практику оподаткування таких елементів, як податкова пільга, податкові канікули, податковий кредит, на нашу думку, при таманні саме податковому стимулюванню, оскільки спираються на врахування інтересів та слугують мотивом, спонуканням до продовження або посилення діяльності платників податків і тим самим доповнюють функцію регулювання. При цьому потрібно врахувати й те, що з економічним розвитком суспільства, з посиленням соціальної спрямованості дій держави та неможливістю поширення важелів ринкового механізму на всі пріоритетні сфери та напрями діяльності виникає об'єктивно обумовлена необхідність розглядати цю функцію рівнозначно, як і інші функції, властиві податкам.

Тому, беручи до уваги зарубіжний досвід, а також акцентуючи увагу на сутності функції загалом, зважаючи на зростаючу роль податкового стимулювання, розширення за останнє століття меж застосування, збагачення методичного інструментарію, вважаємо за доцільне виділити його як окрему функцію податків.

Водночас потребує обґрунтування і сама дефініція податкового стимулювання, оскільки навіть через зростаючий інтерес науковців до цього об'єкта дослідження, донині в цьому питанні не має однозначності. Найбільш розповсюдженою у наукових працях [19-20] є думка, що податкове стимулювання – це система платежів і зборів до бюджету держави та місцевих бюджетів, яка спонукає, заохочує фізичних та юридичних осіб до розвитку виробництва, підвищення його ефективності. Проте, на нашу думку, таке визначення є неповним і не достатньо розкриває його змісту, оскільки не дає відповіді на запитання, а за рахунок чого відбувається таке стимулювання.

На відміну від наведеного визначення російський науковець С. В. Васильєв наголошує на тому, що податкове стимулювання є цілеспрямованими діями органів державної влади і місцевого самоврядування зі встановлення в податковому законодавстві та дійсне надання податкових пільг, а також інших податкових преференцій, що поліпшують майновий або економічний стан окремих категорій платників податків і зборів для створення економічної зацікавленості здійснення ними суспільно-корисної чи іншої заохочуваної діяльності [21, с. 60]. Очевидно, що за змістом це визначення є більш глибоким, до того ж, спрямованим на важливість, корисність і необхідність для суспільства діяльності, яка стимулюється центральною та місцевою владою. Вважаємо, що саме цей критерій має бути головним при виборі об'єкта податкового стимулювання.

Майже аналогічну позицію займає й інший російський економіст А. Б. Гусев, який, обґрунтовуючи стимулюючу функцію податкової системи, пропонує під нею розуміти створення таких фіскальних умов, за яких підприємства економічно зацікавлені діяти в напрямі, вигідному державі, підвищуючи ефективність використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів [22, с. 7]. Безсумнівно, такий підхід відштовхується, насамперед, від поняття “стимул” та зосереджується не лише на зацікавленості підприємства до певних дій, але й держави, підкреслюючи тим самим важливість цієї функції як засобу досягнення соціальних та економічних цілей уряду.

З цього погляду, зауважимо, що достатньо лаконічно сутність стимулюючої функції податків викладено в економічному енциклопедичному словнику, в якому вона розглядається як: “Здатність системи і податкової політики держави позитивно впливати на економічне зростання, розвиток науки, підприємницьку діяльність тощо” [23, с. 369]. До цього лише додамо, що питанням податкового стимулювання присвячені праці багатьох авторів, проте в більшості робіт увага зосереджується, безпосередньо, на об’єктах податкового стимулювання, а не на його сутності. Відтак, маємо широку різноманітність підходів до його тлумачення та неоднозначність стосовно інструментів податкового стимулювання. Крім того, у значній кількості наукових праць, що зосереджені на питаннях стимулювання інноваційної діяльності та виробництва, фактично, розглядаються проблеми стимулювання інвестицій, оскільки без них неможлива реалізація ні першого, ні другого. Проте стимулювання самих інвестиційних потоків з використанням податкових преференцій залишаються, на нашу думку, недостатньо розкритими, що спричиняє множинність визначень, таких як “механізм податкового стимулювання”, “податкові стимули”, “інструменти податкового стимулювання”, “податкове стимулювання”, створюючи неоднозначність, а подекуди й суперечність у цих питаннях.

З погляду на цю проблему, пропонуємо під податковим стимулюванням розуміти законодавчо встановлену систему форм, методів та інструментів податкового характеру, спрямованих на створення передумов для соціально-економічного розвитку і науково-технічного відтворення продуктивних сил галузі, території чи платників податків, в успішному функціонуванні яких держава зацікавлена.

Висновки. Отже, процеси податкового стимулювання зароджувались ще за часів меркантилізму та з об’єктивних причин мали лише практичне застосування з подальшим теоретичним опрацюванням таких ідей в інших наукових школах. Відтак, узагальнення підходів їх представників і сучасних дослідників підтверджує поступовість розвитку податкового стимулювання, спрямованого на покращення умов функціонування або задоволення певних інтересів платників, створення стимулів до їх діяльності, що дає підстави розглядати такий вид стимулювання як рівнозначну функцію з властивими їй інструментами та засобами реалізації, які, звісно, потребують подальших наукових розвідок. Таке визнання і впорядкування дозволяє удосконалити й саме визначення податкового стимулювання як необхідної передумови соціально-економічного розвитку і науково-технічного відтворення продуктивних сил, що, власне, не порушує інтересів платників і є метою держави.

Література:

1. Пушкарєва В. М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособ. / В. М. Пушкарєва. – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 59.
2. Ярошенко Ф. О. Історія податків та оподаткування в Україні: навч. посіб. / Ф. О. Ярошенко, В. Л. Павленко. – Ірпінь. : Академія ДПС України, 2002. – С. 9.
3. Алексеенко М. М. / Взгляд на развитие учения о налоге у экономистов А. Смита, Ж.-Б. Сея, Рикардо, Сисмонди и Д. С. Милля / М. М. Алексеенко – Харьков: Унив. тип., 1870. – С. 74.
4. Пушкарєва В. М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособ. / В. М. Пушкарєва. – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 177.
5. Шкварський М. С. Аналіз теоретичних підходів у визначенні сутності податків / М. С. Шкварський // Наука й економіка. – 2010 р. – № 3 (19). – С. 60-65.
6. Нитти Ф. Основные начала финансовой науки: пер. с итал. под ред. и с доп. : А. Свирщевского / Ф. Нитти. – М. : Изд. М. и С. Сабашниковых, 1904. – С. 277-278.
7. Тургенев Н. И. Опыт теории налогов / Н. И. Тургенев. – Санкт-Петербург: В типографии Н. Греча, 1818. – С. 249.
8. Еєберг К. Т. Нариси фінансової науки / К. Т. Еєберг – Ярославль, 1893. – С. 91.
9. Пушкарєва В. М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособ. / В. М. Пушкарєва. – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 94, 97.
10. Синчак В. П. Еволюція наукової думки в оподаткуванні та її реалізація у податкових системах: монографія / В. П. Синчак / Акад. аграр. наук України та ін. – К.; Хмельницький: ХУУП, 2006. – С. 188-189.
11. Там само. – С. 203.
12. Витте С. Ю. Конспект лекцій о государственном хозяйстве / С. Ю. Витте. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – С. 60.
13. Пушкарєва В. М. История финансовой мысли и политики налогов: учеб. пособ. / В. М. Пушкарєва. – М. : ИНФРА-М, 1996. – С. 127.
14. Тривус А. А. Налоги как орудие экономической политики. – Баку, 1925. – С. 34.

15. Лайко П. А. Податкове регулювання підприємницької діяльності: монографія / П. А. Лайко, Р. П. Жарко. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2007. – С. 17.
16. Кузнєцова А. Я. Фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності: монографія / А. Я. Кузнєцова. – Л. : Львів. банків. ін-т НБУ, 2005. – С. 91.
17. Свердан М. М. Ефективність оподаткування в умовах ринкової економіки // Фінанси України. – 2000. – № 7. – С. 27-33.
18. Податкове регулювання в умовах депресивних регіонів: монографія / [В. С. Альошкін, О. М. Антіпов, К. В. Баляба та ін.]; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ : СХУ ім. В. Даля, 2011. – С. 9.
19. Довбенко О. М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс України / О. М. Довбенко // Формування ринкової економіки. Науковий збірник КНЕУ. – 2007. – Вип. 17. – С. 302-311.
20. Чижова Т. В. Пільгове оподаткування туристичного бізнесу / Т. В. Чижова, Я. О. Ганюкова // Таврійський науковий вісник. – 2009. – Вип. 63. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: www.nbu.gov.ua/portal/Chem_Biol/Tavriv/2009/63_2_33.pdf.
21. Васильев С. В. Правовые средства налогового стимулирования инновационной деятельности: дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 14 / Сергей Витальевич Васильев. – Москва, 2009. – С. 60.
22. Гусев А. Б. Налоги и экономический рост: теории и эмпирические оценки. – М. : Экономика и право, 2003. – С. 7.
23. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник: в 2 т. / Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устинко О. А., Юрій С. І. / за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – Т. 2. – 2006. – С. 369.